

הכאת היאור של מצרים

הרב צדוק אליאס

פרשת וארא פותחת בשלב המעשי של גאולת מצרים. עד עכשיו הופיעה רק הפקידה האלוהית, שבאה לידי ביטוי בשליחת משה אל עם ישראל ואל פרעה, וכעת מתחיל התהליך המעשי של יציאת מצרים, שראשיתו הוא הכאת המצרים בעשר המכות במשך שנה תמימה. רק אחר כך, כאשר אבדה מצרים במכות הקשות - היא, מלכה, שריה ויועציה וכל חילה - הוציא ה' את עמו ישראל משם. אמרו חכמים בעניין מכות מצרים, שהקב"ה נקט בתכסיסי מלחמה כמנהג העולם (תנחומא בא ג). המכה הראשונה שהוא שלח הייתה מכת דם, שכך דרכה של מלחמה, לשבור בתחילה את רוח האויב, כדי להחליש אותו מבחינה נפשית ולפגוע במורל ובמוטיבציה שלו להילחם, ורק אח"כ להכות אותו בגופו ולהכניעו בפועל. כך היכה הקב"ה תחילה את היאור שהיה מאילולי מצרים, אליו הם נשאו את עיניהם וראו בו מקור לעוצמה וחיים, ומשום כך עבדו אותו¹. בזה מבואר מדוע הקב"ה פתח בהכאת האליל המצרי עוד לפני שהטביע את המצרים במים, בדבר אשר זדו עליהם.

בכלל טעם זה של הכאת היאור תחילה, כלול גם העניין של פרעה בעצמו, שכן גם הוא עשה עצמו לאלוה, ואף ראה את עצמו מקור לכוחו של היאור, "אשר אמר לי יאורי ואני עשיתיני" (יחזקאל כט ג), אני הוא מקור הכוח של היאור, לכך הוא לי ושלי. שכן פרעה, כטבעם של שליטים ועריצים, ראה את עצמו מעל כולם, ואף ניצל את ברכתו של יעקב אבינו לפרעה מלך מצרים שבזמנו ולכל הבאים אחריו הנושאים את שמו ומלכותו, שיעלה הנילוס לקראתם בשעה שהם יירדו אליו המיממה. מברכתו זו של יעקב נחלש כוח הרעב במצרים, אולם פרעה ניצל זאת לצורכו להראות לכולם שהוא אלוה, ומכוחו הנילוס עולה ומשקה את מצרים.

1 וכתב בספר "מגיד מישרים" (פרשת שמות מהדורא קמא), שפרעה פקד על עמו לזרוק את התינוקות של עם ישראל ליאור, כדי לחזק את כוחו של היאור בהקרבת קרבנות אדם. כל זה היה חלק מן הפולחן האלילי המצרי.

דבר זה בא לידי ביטוי גם בחלומי של פרעה, שכן כאשר התורה מתארת את חלומי של פרעה היא אומרת - "והנה עומד על היאור, והנה מן היאור עולות וכו'" (בראשית מא, א), אולם בתיאורו של החלום, כשמספר אותו פרעה ליוסף, אומר כך - "בחלומי הנני עומד על שפת היאור וכו'" (שם יז). ויש לשאול: מה פשר השינוי הזה בין מה שראה פרעה בחלום, לבין מה שהוא מספר בפועל אחר־כך?

הנה במדרש הגדול (שם א) כתוב, שפרעה חלם שהוא רואה את עצמו עומד על היאור. היה זה בבחינת ש"במה שאדם מהרהר ביום מראים אותו בחלומי בלילה", כך פרעה כל ימיו היה מהרהר ביאור "אשר אמר לי יאורי", לפיכך ראה את עצמו של היאור. הנה מבואר כאן שדבר זה שראה פרעה את עצמו עומד על המים היה בבחינת הפסולת של החלום, שכשם שאי אפשר לתבואה בלא תבן - כך אי אפשר לחלום בלא דברים בטלים (ברכות נה.), והדבר הבטל הזה היה הרהור הגאווה של פרעה שהוא בעצמו המקור של היאור והוא מעליו ומכוחו הוא עולה. אמנם בפועל מסתבר שפרעה חשש לומר לפני כולם שבחלומי ראה את עצמו מרחף על פני המים, שמא יאמרו לו יעציו שאין חלום זה אמיתי אלא מסייטי הלילה הוא, אבל פרעה הרגיש בעצמו שלמרות זאת זה חלום אמיתי, לכן השמיט בדבריו את החלק המביך הזה.

אבל נראה שיש כאן פן נוסף בעניין הכאת היאור, והוא פן עמוק יותר בהבנת מעשיו הנפלאים של הקב"ה אשר עשה עם עמו ישראל ביציאת מצרים. רעיון זה נעוץ בנבואתו של ישעיה בעניין גאולת ישראל באחרית הימים, שגם שם מופיעה הכאת היאור המצרי כשלב משלבי הגאולה. וכך נאמר בנבואה (ישעיה יא, טו-טז): "והחרים ה' את לשון ים מצרים, והניף ידו על הנהר בעים רוחו, והכהו לשבעה נחלים והדריך בנעלים, והיתה מסילה לשאר עמו אשר ישאר מאשור כאשר היתה לישראל ביום עלותו מארץ מצרים". רש"י שם ביאר, שלעתיד לבא ה' ייבש את לשון ים מצרים (הוא הנילוס הנשפך לים, ונראה כלשון בים - מצודת ציון), כדי שיעברו בו גלויות ישראל ממצרים. וכך יעשה ה' לנהר פרת בחזק רוחו, שִׁכָּה אותו ויגזור אותו לשבעה גזרים, ויעשה מסילה לעמו אשר יישארו במצרים ובאשור, שיעברו אותו ביבשה ברגליהם.

הנה במשך אלפיים שנות הגלות ייתכן היה לחשוב שנבואה זו תתקיים כפשוטה, וישוב ה' ויציא את עמו ישראל אשר יישארו במצרים ובאשור בניסים גדולים כמו ביום עלותו מארץ מצרים, שבקע להם את הים והעבירם בו ביבשה. אולם כיום נראה שנבואה זו אינה יכולה להתפרש כפשוטה, שכן כמעט ולא נותרו יהודים

במצרים ולא באשור של פעם (באזור עירק), ואין צורך מעשי ליישב את נהר מצרים ואת נהר פרת כדי להביאם אל ארץ ישראל. לפי זה נשאלת השאלה, מהו אם כן הביאור הרעיוני הטמון בנבואה זו?

הצמד הזה של הנילוס ומלכות מצרים יחד עם נהר פרת ומלכות אשור, חוזר גם בנבואה אחרת בעניין שיבת ישראל מהגלות - "והיה ביום ההוא יחבוט ה' משבולת הנהר עד נחל מצרים, ואתם תלקטו לאחד אחד בני ישראל, והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האובדים בארץ אשור והנידחים בארץ מצרים, והשתחוו לה' בהר הקודש בירושלים" (ישעיה כו, יב-יג). וביאר רש"י שם שעניין החביטה הוא משל לחביטת זיתים ולקיטתם מן הארץ, כך ילקט ה' את עמו ממצרים ואשור.

הביאור של דבר זה טמון בדברי חכמים במדרש - "רב הונא בשם ר אחא אמר: כל המלכויות נקראו על שם אשור, ע"ש שהם מתעשרות מישראל... אמר רבי יוסי בר רבי חלפתא: כל המלכויות נקראו על שם מצרים, ע"ש שהם מצרות לישראל" (בראשית רבה פט"ז פסקה ד). הנה מתבאר כאן שיש שני פנים הפוכים לגלויות של ישראל בין העמים: ישנו הצד של "אשור", שמשמעותו העושר והחזק שישאל משפיעים על העמים בארצותם לגוייהם, שכן עם ישראל מוכשר מאד בתחומים רבים, ומצליח ותופש מעמד חשוב בכלכלה העולמית, ודווקא בגלל זה קשה לו להתנתק מסיר הבשר של הגלות. אולם יש גם פנים הפוכות לגלות, מצד זה שהאומות מצרות ומעיקות לישראל; לרוב זה נובע מהצד הראשון המוצלח כביכול, אשר מעורר על ישראל את קנאת העמים, והם מזכירים להם שזה לא מקומם הראוי להם, וזה נקרא בנבואה - "מצרים".

ייבוש נהר מצרים ונהר אשור עניינו שבירת מסך הגלות בשני הפנים גם יחד: שוב לא תכבוש הגלות את לבם של ישראל האדוק בעושר ובמעמד אצל הגויים, ופתאום הם ירגישו שאין זה מקומם באמת וישוּבו לארצם ומקומם כבנים השבים אל חיק משפחותיהם, רומסים ברגליהם את שאריות הגלות אשר נשארה, אשר התייבשה ונהייתה מסילה לישראל בדרך אל ארצם. וכמו כן יישבר עול הברזל של העמים מעל ישראל, אשר עד כה שלטו עליהם והצרו את צעדיהם בכל מקומות מושבותיהם, שגם זה הוא חלק מכבלי הגלות שלא השתחררנו מהם עד כה. הכאת היאור המצרי מסמלת, א"כ, את היציאה מעול הגויים המצרים והמעיקים לישראל.

כך הדבר היה גם בזמן יציאת מצרים - הקב"ה הכה את נהר מצרים כפתיחה לעשרת המכות, במגמה לנתק את עם ישראל מהלפיתה המצרית. שכן הנילוס

מביע את כוחה הרוחני והאלילי של מצרים, וכל זמן שישראל מחוברים למצרים בבחינת גוי בקרב גוי (דברים ד, לד), וכעובר הנמצא במעי הפרה המצרית (כהגדרת חז"ל במדרש שוח"ט פרק קז) - אי אפשר להוציא את ישראל מכבלי הגלות המצרית. ע"י הכאת היאור חל שינוי מהותי ביחס ישראל אל המצרים, והם הרגישו ששוב אינם צריכים להיות משועבדים אליהם. גם המצרים מצד עצמם הרגישו כן, ומחמת כן פסק השעבוד בפועל מעל ישראל. שאלמלא כן - גם אם ה' היה מכה את היאור היו המצרים כופים את ישראל לחפור בשבילם סביבות היאור, אלא שיסוד השעבוד המצרי פקע מיניה וביה בהכאת היאור, וחזרו ישראל בשלב זה להיות בני חורין לפחות בהרגשתם, וזה היה הפתח לישועה השלמה של יציאת מצרים, ו"כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות" (מיכה ז, טו).